

Otočni rub – prostor kontakta i mjesto reprodukcije otočnosti

Primjer gospodarskih mijena na otoku Šolti
tijekom 20. i početkom 21. stoljeća

MARINA BLAGAIĆ BERGMAN

UVOD

U splitskoj je luci šezdesetih godina prošlog stoljeća šaka šoltanskih srednjoškolaca veselo i s pošalicama, ali i više gladnim nego sitim trbuhom, dočekivala brod sa Šolte, očekujući pošiljku kruha i pokoju potrepštinu od svojih roditelja. Prijeći na otok samo za vikend nije se moglo, malo tko si je to mogao priuštiti. Trebalo je završiti srednju školu, isplatiti nekako podrumski smještaj ili sobu kod daljnjih rođaka u gradu i dobiti šansu za život bolji od onog u polju ili u otočnoj tvornici. Šoltanski je otočni rub tada dosezao otočnu djecu već u splitskoj luci, insulariziranost je bila činjenica njihova života u gradu na kopnu, razlog samoće i osjećaja napuštenosti, ali i osnaženje ambicija koje su takve okolnosti razvijale. Njihovo je iskustvo otočnosti u tom razdoblju života uvelike oblikovala nemogućnost prelaska otočnog ruba onoliko često koliko su im duše i tijela trebala te iskustvo čekanja u luci obližnjeg kopna. Pričali su mi Šoltani kako im je radost pričinjalo makar pozdravljanje ljudi koji su stigli s otoka i evidentiranje onih koji se vraćaju, bivajući tim iskustvom praćenja ukrcaja i iskrcaja u doticaju sa svojima, u kontaktu s otočnom zajednicom kojoj su pripadali i koja im je gradila osjećaj sigurnosti na, u tom kontekstu, udaljenom kopnu.¹

¹ Tema ondašnjih otočkih srednjoškolaca i dandanas je izvor emotivnih kazivanja i važnih propitivanja o dostupnosti školovanja za djecu iz geografski specifičnih područja te javnih usluga kakav je trajektni prijevoz, a povezano s time vremena provedenog u čekanju broda i otisak tog čekanja na kvalitetu života mladih otočana.

Ta ista splitska luka danas je točka ukrcaja na jednu od u prosjeku šest brodskih linija dnevno, za srednjoškolce i umirovljenike potpuno besplatnu. Nekad udaljena šoltanska obala danas je, kažu otočani, predgrađe Splita, a umjesto automobilskih gužvi, doma ideš brodom, odspavaš, učiš ili igraš briškulu s „ekipom s trajekta”. Prakse prelazaka otočnog ruba oblikuju specifična iskustva šoltanske otočnosti u kontekstu određenom geografskim položajem, povijesnim zbivanjima, društveno-ekonomskim mijenama, načinima upravljanja otocima na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou, razvojem infrastrukture, posebice uvođenjem stalnih trajektnih linija i sl. (usp. Faričić i Čuka, 2020: 55). Etnografska crtica jednog od šoltanskih radnika putnika, o mijenama nastalim uvođenjem učestalijih brodskih linija, objavljena u šoltanskom godišnjaku *Baščina*, govori mnogo:

A brodi i vozni redovi diktiraju način života i smrti na škoju. E, života i smrti. promotri samo malo jedno selo na Škoju: jude svih generacij, dicu brakove i tačno češ znat kakve su veze bile s otokon i kako su i koliko brodi vozili. Naprimjer, tridesetih godin prošloga vika bilo je na Škoju više nevista i mladoženja sa drugih otoka, nego sljedećih 50 godin. Zašto? Brodi – veze. Tih je godin bila uvedena pruga koja je povezivala sve jadranske otoke pa tako i ove naše. I zato na Braču Šoltanki, na Visu Hvaraki, na Šolti Braških i sličnih kombinacija. Ukinuta pruga, ukinuta međuotočka kortedavanja i ženidbe. Dalje, gledaš ko je di rođen. Zadnjih 30ak godin svim otočanima u krštenici piše Split. Znači, veze su takve da se moglo poč roditi u Split i rađalo se u Splitu, a ritko na Škoju. (...)

Nema toga dugo, bilo je dosta starijeg svita koji bi u cilome dugome životu bili svega dva-tri puta u Split ili na koji drugi otok i to uglavnom, ne daj Bože u bolnicu. A danas ih ima koji gredu po dva puta na dan. Sve se izokrenulo – rekla bi moja pokojna baba Marija. – A, sinko ča jopet greš u Split? (Tomić, 2005/2006: 98)

Blizina otoka kakav je Šolta postaje time relativna kategorija, „zavisna o prevladavajućim okolnostima koje se mogu promijeniti protokom vremena posebice s obzirom na tehnološki razvoj i infrastrukturne usluge” (Royle, 2020: 17), odnosno „ovisi o tome koliko je dobro razvijena državna uprava” (Turner, 2020: 49). Odvojenost od kopna tim je izraženija što je slabija otočna funkcionalna infrastrukturna opremljenost (Faričić i Čuka, 2020). Ipak, važno je promatrati Šoltu kao priobalni otok (Starc, 2020) s obzirom na to da je, kao i većina naseljenih hrvatskih otoka, obilježena blizinom kopna. Čak i u razdoblju starih i sporih morskih prometala koja rijetko prometuju, nije se mogla usporediti s jako udaljenim otočjima i arhipelazima u drugim morima i oceanima.

Relativnost uloge i važnosti otočnog ruba u svakodnevici i privređivanju Šoltana bilježila sam etnografski od 2007. godine naovamo. Sjećanja otočana sežu do života otoka početkom 20. stoljeća, pa sam s tim razdobljem i počela misliti oblikovanje

otočnosti Šoltana s obzirom na percepciju insularnosti i prakse prelazaka otočnog ruba. Promatranje otočnog ruba i izmjene njegove prostorne pojavnosti (pod utjecajem ponajviše čovjeka, ali i klimatskih promjena), ilustriralo je gospodarske, društvene, a naročito demografske i rodne promjene. Uputile su me na (ne)ekološki praksi ljudskih zajednica jadranskih otoka tijekom povijesti te posvjedočile o svijesti odnosno nesvijesti koju je sa sobom donio takozvani razvoj. Te mijene simbolički ocrtavaju dinamiku, odnosno utjecaj ekonomskog rasta na okolišni pad.

Kako se sve to odvijalo na ovom malom priobalnom otoku, prikazano je u tri razdoblja koja sam odredila s obzirom na osnovnu gospodarsku djelatnost od koje su otočani živjeli. Prva je faza ona od početka 20. stoljeća do Drugog svjetskog rata, druga od uspostave FNR, kasnije SFR Jugoslavije do Domovinskog rata, a treća je suvremena koja, evo, traje već četvrtinu 21. stoljeća. Ilustrirano je kako se s obzirom na gospodarsku strukturu i infrastrukturne uvjete način života drastično mijenjao tijekom tih triju razdoblja. Drugačiji načini privređivanja postavljali su pred otočane drugačije zahtjeve za prelazak ruba, a sve je to oblikovalo percepciju insularnosti i relativnost okruženja morem.

U prvoj polovini 20. stoljeća razvoj je bio određen okolišnom samoodrživošću, oslanjanjem na lokalne resurse i proizvodnjom gotovo svih kućanskih nužnosti u vlastitom domu, u selu ili negdje na otoku. Prelaziti otočni rub malokad je bilo nužno, neki su odlazili na kopno jednom mjesečno, neki samo jednom godišnje. Druga je polovina stoljeća označena industrijalizacijom otoka, masovnim zapošljavanjem žena i puno više „život“ novca u rukama otočana. Otočni je rub tih desetljeća krasila, po riječima otočana, slika velikog broda koji na kopno odvozi plastičnu galanteriju koja otočanima ne treba, ali im donosi novac kojim ono što im treba kupuju na kopnu. Tih desetljeća počeo je i organizirani brodski prijevoz, primjetno učestaliji odlasci srednjoškolaca na kopno i turistička sezonalnost. U posljednjoj, trećoj fazi intenzitet sezonskih prelazaka otočnog ruba dramatično je izmijenjen, ljeti u korist ljudi i osobnih automobila, a zimi u korist građevinskih kamiona i jeftinog apartmanskog namještaja.

Etnografska građa i povijesni izvori o šoltanskom gospodarstvu u tom razdoblju poslužili su za ilustraciju aktivnosti na pojedinim dijelovima otočnog ruba. Kada se kvalitativnom metodologijom (u mome slučaju dubinskim intervjuima) pristupi korištenju prostora, počinju se oblikovati konkretni obrisi aktivnosti stanovništva. Ukazali su mi ti intervjui na beznačajnost ruba u razdobljima kada šoltansko gospodarstvo nije intenzivno tržilo po arhipelagu i obližnjem kopnu. U trenutcima ekonomske povijesti, kada je rub bio mjesto transakcija (u lukama i uvalama gdje se ukrcavalo vapno paljeno u vapnicama), on postaje teže savladiv i strateški važan. Koncem prošlog stoljeća rub u svojoj cijelosti postaje tržišnom osnovom razvoja turizma, naročito nautičkoga. Stoga ovaj „prizemljeni“ pristup treba dopuniti i simboličkim apstrahiranjem otočnog ruba u okviru nesologije.

OTOČNI RUB, INSULARNOST, OTOČNOST

Otok je kao zasebni predmet znanstvenog istraživanja predložio francuski geograf Abraham Moles koji je 1982. godine predstavio „znanost o otočnim prostorima”, odnosno *nesologiju* (Moles, 1982). Nekoliko će godina kasnije njegov kolega Christian Depraetere iz grčkih riječi *nessos* (otok) i *logos* (znanje) izvesti neznatno drugačiji termin: *nisologija* (Depraetere, 1990, 1992).² Od ranih devedesetih godina 20. stoljeća tim se terminom označava znanost o otocima, i to ponajviše zahvaljujući radu australskog antropologa Granta McCalla koji *nesologiju* definira kao „znanost o otocima po njihovim vlastitim parametrima”, odnosno o otocima „kao takvim” (1994: 106). Njegov članak „Nesologija – prijedlog za razmatranje” (*Nissology: A Proposal for Consideration*), objavljen 1994. godine (McCall, 1994) citiran je i parafraziran u gotovo svim radovima koji su odigrali ključnu ulogu u etabliranju otočnih studija (Baldacchino 2004, 2006, 2007, 2008; Depraetere 2008a, 2008b; Hay 2006; Péron 2004) te u nemalom broju studija slučaja o otocima diljem svijeta. McCall je postavio osnove novoj paradigmi promišljanja otoka i naznačio osnovne teme za daljnje razmatranje. U radovima koji su uslijedili, unatoč obveznom uvodnom pozivanju na *nesologiju* kao znanost o otocima, autori zapravo raspravljaju i identificiraju svoje rasprave u okviru *otočnih studija* kao nove interdisciplinarne paradigme o otocima. Malteški sociolog i antropolog Godfrey Baldacchino, koji je u ovom trenutku najzaslužniji za nastavak i institucionalizaciju dijaloga o otoku kao fokusu znanstvenog istraživanja, u nekoliko je svojih tekstova (Baldacchino 2004, 2008) izjednačio *nesologiju* i otočne studije povezujući ih veznikom *ili*, dok se u ostalim svojim radovima o otocima ne koristi terminom *nesologija*. Kao pridjev, *nesologija* se ipak zadržala u sintagmi *nesološko znanje*.

Analitičke kategorije kristalizirane u *nesološkim* teorijskim radovima s pomoću kojih ću prikazati osnovne teze *razmišljanja s otocima* (Baldacchino, 2008) jesu *insularnost*, *otočnost*, *otočni rub* i *mobilitnost*. U spomenutom ih je formativnom članku te u kasnijim radovima o konceptu *nesologije* djelomično obradio i McCall (1994, 1996). U otočnu *mobilitnost*, a vezano za nju i *temporalnost*, uveo nas je kritički se osvrnuvši na gore spomenutog Molesa koji je razmatrao kako *otočani* razvijaju *rituale vremena* sa svojim susjedima, često povezano s *dolascima* i *odlascima brodova* koji ih opskrbljuju, *trajektima* i sl. Moles je ispitivao *otoke* u odnosu na njihovu *udaljenost od kontinenta* i *otočnih susjeda* te pritom odlučno zauzeo *kontinentalni stav*; inzistirao je na *razmišljanju o otocima* kao o malim i ograničenim verzijama *kopna* (McCall, 1994: 105). Za razliku od njega, McCall je uočio *dvosmjernost interpretacija života na otocima*, temu koja će poslije zaokupiti brojne znanstvenike. Ukazao je na *viđenje otoka* kao „mjestu koje treba spasiti, kao mjestu koja trebaju biti poboljšana i dovedena na dominantne

² Slijedom već uobičajenog naziva *nesonim* (ime otoka, mjestu na otoku...), prevodimo ga služeći se terminom *nesologija* (vidi Uvod).

kontinentalne standarde” (McCall, 1994: 106) te zaključio da ljudi na kontinentu žale one koji žive na otocima, ali i da otoci za njih imaju snažnu romantičnu privlačnost. Tom je spoznajom čini se, motivirana emancipirajuća definicija nesologije kao znanosti o otocima po njihovim vlastitim parametrima. Očito je i nasljeđe McCallove temeljne discipline – antropologije. Zbog uočenih nesporazuma o otocima i nedostatka organiziranog „skupa znanja podesnoga za otoke”, on predlaže istraživanje otočnosti i promociju međunarodne suradnje i umrežavanja među otocima (McCall, 1994: 105) te naglašava da nesološko znanje treba biti višedimenzijско (McCall, 1994: 106). Iako se ograđuje od okolišnog i geografskog determinizma, ipak smatra da geografske karakteristike otoka imaju društveni i kulturni utjecaj. Upozorava i na kopneni misaoni kolonijalizam nad otocima kojem je teško uzmaći. McCall stanovnike otoka označava generičkim pojmom *otočanin*. S druge strane, raznolikost perspektiva iz kojih donosi navedene zaključke potvrđuje su nužnosti interdisciplinarnog pristupa proučavanju otoka.

Što se naših autora tiče, prostorni ekonomist Nenad Starc uočava da su se otoci „svojim ekološkim sustavom, socijalnim i komunikacijskim posebnostima te gospodarstvom iskazali iznimno složenim predmetom koji zahtijeva cjelovit interdisciplinarni pristup.” Time legitimira razvoj nove znanosti – nesologije (nešto kasnije spominje ju i sociolog Antun Petak (Petak, 2001)) i definira *otočni sustav* kao „ekološki sustav otoka opterećen čovjekovim proizvodnim, potrošnim i prometnim djelatnostima”, koji je u morskom okruženju „osjetljiviji od kopnenih sustava”, a elementi su mu „međusobno ovisniji” (Starc, 1994: 365–366).

Otočni studiji velikim su djelom posvećeni „implikacijama propusnih granica” (Baldacchino, 2007: 5). Otočna granica, obala, odnosno otočni rub, konstitutivna je kategorija za analizu otočnosti. Sama ideja dopušta najrazličitije konceptualizacije ovisno o disciplini iz koje joj pristupamo. Upregnuta u metafizičke, književnoteorijske, geografske, ekonomske, sociološke i antropološke rasprave otočnost izmiče jasnom određenju. „Ideja ruba ključna je u konstrukciji otočnosti, a otočani su svjesniji i suočeniji s granicom od većine ljudi – tome je više tako što je otok manji” (Hay, 2006: 21). Geograf Peter Hay odstupa od dominantnog diskursa obale „teškoga ruba”, ograničavajuće barijere u životu otočana, i predlaže suprotno gledanje po kojem „otočne granice pozivaju na prijelaz, iniciraju nemir; traže da ih se prekrši” (Hay, 2006: 23). U svojem radu o fenomenologiji otoka Hay je kritički promislio je li uopće moguća koherentna teorija otočnosti. Usmjerio je pažnju na tri kategorije: na prirodu otočnog ruba, pitanje otočnog pamćenja i identiteta te prisvajanje otočne stvarnosti – a prisvajaju je oni koji otok vide kao metaforu. Hay predlaže fenomenologiju mjesta kao koherentni okvir otočnih studija jer su otoci „posebna, paradigmatička mjesta, topografije značenja u kojima su kvalitete koje stvaraju mjesto dramatično esencijalizirane” (Hay, 2006: 31). „Što god da je otočnost,” zaključuje Hay, „svakako je drugačija za otoke koji su jako mali od onih koji to nisu; za tropske nasuprot hladnima; za one prvenstveno naseljene domorocima od onih kojima dominiraju doseljenici, ljudi koji su se tu smjestili u posljednja dva ili tri stoljeća; za urbane nasuprot arkadijskim ili pak nasuprosto divljim otocima” (Hay, 2006:

20). Individualna shvaćanja otočnosti ipak se najčešće pozivaju na fizičku izoliranost. Tako Philip Conkling, direktor društvene razvojne agencije Main Island Institute, piše: „...moje je razumijevanje otoka i otočnosti utemeljeno na mojemu iskustvu. Otočnost je metafizički doživljaj koji vodi od uzvišenog iskustva koje ide uz fizičku izolaciju” (2007: 191). Evidentno je da iskustvo prelazaka otočnog ruba ili čak sam potencijal prelaska uokviruje relaciju pojedinaca spram otočnog prostora i njegove svakodnevice.

Pristup temeljen na etnografiji iskustva poklapa se s postavkama kanadskog autor-skog dvojca Phillipa Vanninija i Jonathana Taggarta koji shvaćaju *otok i otočnost kao praksu* (2013). Tvrde da je otočnost „tjelesno, opipljivo, afektivno, praktično, intimno, organski življeno iskustvo” (2013: 227) koje stječu samo otočani u „punom radnom vremenu”. Otočnost tako nije esencijalno vlasništvo otoka i nije definirana tipičnim percepcijama bijega, utopije ili egzotike koje zavode autsajdere kad zamišljaju otok s distance – već je „utjelovljeno iskustvo koje otočnost zahtijeva i omogućava” (Vannini i Taggart, 2013: 227). Ta življena otočnost – stvaranje otoka kroz prakse – konstituira se mobilnošću otočana, a prije svega njihovim ekonomskim aktivnostima.

Takvom pristupu kompatibilno je i ono Elaine Stratford o ideji arhipelaga u promišljanju otočnog života i otočnih odnosa. Predlaže *arhipelag* kao geografsku formu koja poziva na produktivno razmišljanje o otočnim odnosima. Razmišljanje „s arhipelagom” podrazumijeva da su otočni odnosi izgrađeni na povezanosti, okupljanju, mobilnosti i raznolikosti i stoga obvezuje na kritičko ispitivanje načina na koji te postavke utječu na otočni život i doprinose mu (2013: 3). Poziva se na sugestiju Elizabeth McMahan da „razmišljanje s arhipelagom” može otkriti mnoštvo emancipirajućih naracija koje potiru kolonizacijsko viđenje otoka kao dalekih, izoliranih i nazadnih (usp. Stratford, 2013: 4).

Narativi o otočnom rubu u dobroj mjeri otkrivaju smisao heterogenih iskustava života na otoku. Lisa Fletcher, teoretičarka književnosti s tasmanijskog sveučilišta u Hobartu, predložila je kao doprinos rješanju teorijskih prijepora otočnih studija i slabosti dihotomija oko kojih znanstvenici promišljaju otoke *performativnu geografiju*, misleći pritom na „pristup proučavanju otoka kao prostora kulturne produkcije koji ne privilegira geografiju ili literaturu u uskome značenju već inzistira na njihovoj povezanosti” (Fletcher 2010, 2011). Osnovni je argument ovdje postavka o neodvojivosti realnosti i reprezentacije (Fletcher, 2010: 25), neodvojivosti materijalnosti otoka od njegove tekstualne topografije (Fletcher, 2010: 26). U takvoj teorijskoj konstelaciji „otoci su performativni prostori s obzirom na to da pružaju uzvišene primjere utjecaja geografije na subjektivno i društveno znanje i iskustvo; kako za otočane, tako i neotočane” (Fletcher, 2010: 28). Za razumijevanje života na otocima potrebno je uistinu interdisciplinarno razmišljati o odnosu između reprezentacije otoka u različitim tekstovima (književnim, povijesnim, novinarskim, putopisnim) i njihove povijesne i suvremene geopolitičke stvarnosti (Fletcher, 2011: 3). Analizirajući radove teoretičara otočnih studija, Fletcher tako uočava dva kontradiktorna impulsa: esencijaliziranje nasuprot generaliziranju. S jedne strane, prisutno je naglašavanje specifičnosti otoka u odnosu na druge geografske i društvene formacije. S druge strane, primjećuje ova autorica, u istim radovima u

kojima naglašavaju partikularnost, teoretičari otočnih studija često interpretiraju otok jako elastično, generalizirajući i do mjere arhipelaga svijeta (Fletcher, 2010: 20–21). Valja napomenuti da iz takvog esencijaliziranja otoka proizlazi i druga binarnost koju Fletcher kritizira, a to je opozicija perspektive otočanina i neotočanina. I Baldacchino kritizira „insajder-outsajder” dihotomiju kada je riječ o otocima na kojima je „hibridnost norma” (2008: 37).

Još jedno nerazriješeno mjesto otočnih studija, koje doprinosi promišljanju otočnog ruba kao analitičke kategorije, vraćanje je lokalnom – geografski determinizam otočnih studija koji ne prati realnost globalizacije. Svoju kritičku poziciju Lisa Fletcher potkrepljuje radom Chrisa Bongla koji promišlja o otocima u svjetlu postkolonijalne literature. Za njega „fokus na otoke znači politizirani povratak lokalnome u sve kaotičnijem svijetu” (Bongle, prema Fletcher, 2010: 29). Doprinosi razvoju otočnih studija, švedski etnolog Owe Ronström pokušao je odgovoriti na te kritike propitivanjem otoka kao *lokusa*, odnosno *fokusa* znanstvenog istraživanja (2012). Usmjeravajući pažnju na odnos otoka, otočnosti i reprezentacije otoka, uočava nevjerojatnu raznolikost otoka diljem svijeta, a nasuprot tome standardizirani žanr *otok*. Razvoj švedske etnologije, u novije vrijeme i antropologije, potvrđuje da je većini znanstvenika tih disciplina otok tek lokus, a ne fokus izučavanja te da je kao lokus generaliziran do takvih razmjera da postaje zamjenjiv bilo kojim drugim mjestom (Ronström, 2012: 155). Otoci su korišteni kao dobro definirani geografski prostori, mikrokozmosi, laboratoriji ili platforme za studij materijalne kulture, folklor, rituala, naracija, baštinskih politika, roda, lokalnosti, etniciteta i identiteta. Slično je petnaest godina ranije zaključila njemačka etnologinja Ina Maria Greverus (1997), koja je nastojala otok staviti u fokus, zalažući se za *antropologiju otoka* zasnovanu na antropologiji *na* otocima, a ne antropologiji *o* otocima.

Otočnost je, dakle, konceptualizirana dvojako: s jedne strane kao sklop metafora koji proizvodi otoke kao mjesta vremenski i prostorno izdvojena od modernosti kopna, prostore u koje se upisuje vraćanje u prošlost, kao susret s autohtonim, a s druge strane kao realnost otoka konstituirana iskustvom življenja na njemu. Definirana je tako kao oblik društvenosti otočana (Petak, 2001: 7), ali i kao kulturna činjenica, odnosno kao rezultat kulturno uvjetovane imaginacije (Piškor, 2011: 201). Kao karakteristike otočnosti u literaturi su spominjane veličina otoka, udaljenost od kopna te intenzitet kontakata otočana s neotočnim zajednicama (Clark, prema Podgorelec, Klempić Bogadi, 2013: 12). U ovom tekstu otočnost razumijevam kao kategoriju koja uvijek podrazumijeva neki odnos, temporalnu ili iskustvenu dvojnost ili višestrukost perspektiva, doživljaja i iskustava (Prica, 2009: 6) te postaje praksa, življeno iskustvo (Vannini, 2011; Vannini i Taggart, 2013).

Shvaćajući otočnost kao odnos prema iskustvu življenja okruženog morem, insularnost se kao pojam odnosi na geografske značajke otoka. Tim slijedom, otočnost se konstituira u iskustvu življenja u kontekstu insularnosti. Insularnost se pak ogleda u načinima prelaska i percepcijama otočnog ruba. Ovisno o utjecaju okruženosti morem

na život na otoku, insularnost postaje promjenjiva kategorija i može se stupnjevati. Studija otoka Šolte pokazuje da je utjecaj okruženosti morem na život na otoku određen tehnološkim, ekonomskim, društveno-političkim i kulturnim razvojem i da je povezan s definiranim potrebama otočana.

Šolta u splitskom arhipelagu

Šolta je srednjodalmatinski otok udaljen od Splita, drugog najvećeg hrvatskog grada, devet nautičkih milja, 30 do 60 minuta vožnje katamaranom ili trajektom. Nema brodskih veza sa susjednim otocima. Na otoku je stalno prijavljeno nešto više od 1900 stanovnika (2021.), nekoliko stotina vikend-stanovnika često je na otoku, a tijekom ljeta broj stanovnika poveća se do šest puta. Stanovnici žive u manjim selima, četiri su u unutrašnjosti otoka, pet na obali. Na Šolti nema grada. Otok ima lokalnu samoupravu,³ turistički ured, ambulantu s dva liječnika opće prakse i zubarom te osnovnu školu s nešto manje od stotinu učenika. Što se tiče kulturnih institucija, postoji samo ogranak splitske gradske knjižnice, a u njemu svi brojevi spomenute *Bašćine*, godišnjaka za povijest i kulturu otoka Šolte koji od 1991. naovamo predano bilježi šoltansku povijest, tradiciju, običaje, život na otoku, šoltansku floru i faunu. Mjesta gdje bi se otok sustavno muzeološki interpretirao, nema. Tijekom proteklih desetljeća na otoku je intenzivno uspostavljen niz udruga civilnog društva koje postaju nositelji sportskih, kulturnih i razvojnih inicijativa. Vjerska društva ili bratovštine, koje su formalno raspuštene tijekom socijalizma, postupno se obnavljaju.

Geografski položaj Šolte, osobito blizina Splita, omogućili su rani razvoj pomorske trgovine. Manjim jedrenjacima Šoltani su prevozili vapno, kamene ploče, poljoprivredne proizvode i ostala otočna dobra i prodavali ih u Splitu, Trogiru i susjednom Braču. Veći šoltanski brodovi zaplovili su tek u 19. stoljeću. Mogućnost otiskivanja od otočnog ruba uvelike se promijenila krajem 19. stoljeća kad je uspostavljena redovna pruga. Od 1870. godine Lloydovi parobrodi počinju redovnim linijama povezivati dalmatinske otoke i kopno. Šoltani su molbom 1879. godine uspjeli postići da Lloyd u redovne linije uvede pristajanje u Rogaču. Zbog poteškoća vezanih za pristajanje za nevremena, austrougarske su vlasti 1885. godine financirale izgradnju pristaništa i lukobrana pa je Rogač postao glavna prometna i trgovačka luka Šolte (Mihovilović *et al.*, 1990). Morski promet između Splita i Šolte do kraja 1952. obavljao je motorni jedrenjak. Sljedeće godine Jadrolinija uvodi jedanput dnevno brodsku vezu Split – Rogač. Odnos između otoka i obližnjeg kopna otočani od tada različito percipiraju. Ponekad ga formuliraju kao ovisnost, ponekad kao dostupnost.

³ Šolta, Lastovo, Mljet, Dugi otok i Vir jedini su hrvatski otoci koji imaju samo jednu jedinicu lokalne samouprave. Ostali otoci imaju ih više ili su dijelovi kopnenih JLS-a.

Posljednjih petnaestak godina veze s kopnom su učestale. Otok danas ima pet dnevnih veza dostupnih zimi i sedam ljeti, što izravno utječe na aktivnosti na rubu, obali otoka, koje su se svakom novom brodskom vezom počele ugrađivati u svakodnevicu otočana i otočnog prostora. Električna energija i voda dolaze na otok s kopna preko susjednog Brača. Sve infrastrukturne mjere, uključujući asfaltiranje cesta, uvođenje telefonskih linija itd., provedene su tijekom posljednjih šezdesetak godina. Šolta je ruralni prostor čiji su se stanovnici dugi niz godina fokusirali isključivo na poljoprivredu, ribarstvo, u manjoj mjeri na stočarstvo, proizvodnju vapna i pomorske poslove. Industrija i turizam razvijali su se intenzivnije u drugoj polovini 20. stoljeća. Ekonomske aktivnosti otočana u 21. stoljeću u najvećoj se mjeri svode na turizam s poljoprivredom kao dodatnom djelatnošću.

20. STOLJEĆE – PRVA POLOVINA

Početak 20. stoljeća gospodarstvo Šolte zasnivalo se na poljoprivredi, pomorstvu, ribarstvu i vapnarstvu. Ekonomska samodostatnost obitelji bila je na visokoj razini, u šoltanskom su se polju uzgajale i žitarice, a ne samo tradicionalne mediteranske kulture; u svakom je selu bila četverogodišnja osnovna škola, većina je obrta postojala na samom otoku, a brodske su veze s kopnom bile rijetke; bilo je nužno biti samodostatan. U sjećanjima otočanki i otočana koje sam intervjuirala, kao i u literarnim uradcima izdanima u lokalnom godišnjaku ili zasebnim izdanjima, poljoprivreda i vapnarstvo zauzimaju posebno mjesto. Izmjenjuju se u tim sjećanjima ponos, sram, žaljenje i nostalgija za starim načinima privređivanja. Rad na zemlji bio je nerijetko jedini izvor prehrane i prihoda za lokalno stanovništvo te su, kako kažu, živjeli u velikom siromaštvu. Osim vinove loze uzgajale su se i masline, bademi, smokve, rogač i nešto voća. Tako se tridesetih godina radi zaštite i unapređenja gospodarskih interesa zemljoradnika na Šolti osnivaju zadruge.

Šoltani do prije nepunih stotinu godina nisu bili vlasnici zemlje na otoku, već koloni na tuđem vlasništvu. Veći dio uroda davali su vlasteli, splitskim plemićima. Moji najstariji kazivači bili su rođeni u vrijeme kad su njihovi roditelji i rođaci odlazili u inozemstvo ne bi li zaradili za otkup zemlje. Taj dio šoltanske povijesti još je živ u njihovim pričanjima. Nerijetko su mi u šetnji maslinicima pokazivali tajna skloništa u suhozidima u kojima su Šoltani skrivali ulje i vino od *sagumaša*, ubirača koji su dolazili da odnesu što je svojatala vlastela. U obiteljskoj sam arhivi jednog od kazivača naišla na knjigu dugova iz jedne šoltanske prodavaonice s početka 20. stoljeća. Ona svjedoči o tipu potrošnje na otoku – tada se kupovalo samo osnovno: petrolej, šećer, riža, brašno i sl., i to najčešće na dug koji bi se podmirivao po prodaji vina ili vapna, jedinih proizvoda koji su se u značajnijoj mjeri prevaljivali preko ruba otoka, i to mahom brodovima u osobnom vlasništvu otočana te trgovačkim brodovima. Putnički su bili rijetki.

Na popisu članica Zadružnog saveza iz 1938. bila je i Šoltanska kreditna zadruga iz Grohota koja se bavila nabavom robe i pridonosila razvitku poljoprivrede na otoku. Bile su evidentirane, ali bez značajne aktivnosti, i Seoska blagajna u Gornjem Selu, nabavljačko-potrošačka Poljoprivredna zadruga Grohote, i brodarsko-proizvođačka Brodarska zadruga za pečenje i izvoz vapna Grohote. U sklopu Zadružnog saveza djelovala je Klačinarska zadruga Grohote i Ružmarinska zadruga Gornje Selo. U zadrugi je bio instaliran kotao u kojem su zadrugari kuhali rakiju od vinskog dropa. Glavna svrha zadruge bila je omogućiti vlasnicima suvremeniju destilaciju ružmarinova ulja koje bi onda zajednički unovčili. Zadruge na Šolti, kao i cijelo dalmatinsko zadrugarstvo, omogućavale su zemljoradnicima da se postupno oslobađaju ostataka prirodne privrede, da skromnim sredstvima omogućuju svom članstvu suvremeniju preradu agrarnih i ostalih proizvoda, da osiguraju jeftiniju nabavu potrebnih sredstava zadrugarima i organiziraju bolju prodaju njihovih proizvoda u zemlji i inozemstvu, da osposobljavaju seljačka gospodarstva za suvremeniji način proizvodnje (Šitin, 2012: 59–61).

Jedan od izvoznih proizvoda Šoltana bilo je živo vapno, a ono se do broda prenosilo u drvenim kašetama na glavama otočanki koje su na brod stizale koračajući s vrućim vapnom preko drvene daske. Proizvodnja vapna na Šolti izvrsno ilustrira samodostatnost i sistemsku razvijenost određenog prostora suočenog s geografskim rubom i oskudnim resursima. Sudeći po ostatcima vapnenica na obalama otoka, sve sirovine i sve znanje o proizvodnji vapna bilo je kreirano i stoljećima reproducirano na samom otoku. Važno je prisjetiti se i da je to razdoblje infrastrukturno najzahtjevnije jer se kišnica prikupljala samo u seoskim cisternama koje je gradila austrougarska vlast. Dodatna voda stizala je brodom vodonoscem, a javne rasvjete nije bilo. Vodovodne cijevi i podmorski električni kabel prijeći će otočni rub tek u drugoj polovini 20. stoljeća. Ne tako davne 1984. godine voda iz rijeke Cetine preko Brača potekla je i na Šolti. Do tada je najmukotrpniji način snabdijevanja vodom bio odlazak po bočatu vodu. Riječ je o mjestima u kršu, udubinama u kojima se nakupljena kišnica miješala s morem. Takvi izvori slatko-slane vode nalaze se na samom rubu otoka, na udaljenom i teže dostupnom terenu, često su i vrlo duboki. Ipak, nužda je tjerala otočane da ih pronađu i iz njih s pomoću *mišina* (kožnih vreća) vade slatko-slanu vodu i koriste se njom u domaćinstvu. Jedna od takvih lokacija postala je i mjestom sjećanja; lokalna udruga žena mjesta Stomorske zatražila je i dobila sredstva od inozemne fondacije za obnovu jednog od bunara bočate vode. Na jednom od prvih etnografskih terenskih istraživanja u kojem sam na Šolti sudjelovala 2007. godine, i sama sam djelomično iskusila put šoltanskih žena koje su u vremenima najveće suše na krškom obalnom području tražile rupe i spretno izvlačile vodu s pomoću tobolaca napravljenih od životinjske kože te je potom kilometrima nosile do sela. Upravo je dramatična pozicija jednog od tih nalazišta, Vodnjaka u uvali Jorja. Osim sjećanja i priče o nesretnoj ženi koja je mukotrпно nosila vodu, a onda ju je taman pred selom (Grohote) dočekala kiša, tim podvizima svjedoče utori na kamenu neposredno pored mora. Napor hodanja po kamenju i napor da pronađemo baš tu stijenu približio mi je, barem donekle, podvige potrage za pitkom vodom.

I tehnička i društvena infrastruktura slabo su doticale rub otoka s kopna, pa čak i rubove pojedinih sela. Granice sela obilježavale su djelovanja bratovština, koje su imale ulogu suda, komunalnog redara, socijalnih radnika i socijalne pomoći.

S obzirom na to da se malo što uvozilo i izvozilo te s obzirom na to da je svako mjesto na otoku imalo barem četiri razreda osnovne škole, trgovinu, crkvu s pripadajućom bratovštinom, postolara, a u središtu otoka ostale potrebne zanate, većina je otočana rijetko napuštala otok. Pričala mi je jedna od kazivačica s koliko je radosti njezina mama (rođena 1923.) napuštala otok jednom godišnje putujući u obližnji Trogir raditi ulje. Muž joj je bio pomoćnik, kao i većini žena iz mjesta na obali otoka, pa su same obavljale poslove vezane za polje. Odlazak na obližnje kopno bio im je pravi odmor, izlazak u javni prostor urbanih sredina.

20. STOLJEĆE – DRUGA POLOVINA

Specifičnost jugoslavenskog društvenog i ekonomskog uređenja oblikovala je i šoltanski ekonomski i društveni razvoj od 1945. sve do osamostaljenja Hrvatske. Ubrzana industrijalizacija pokrenula je, u otočnim razmjerima, masovni odlazak radno sposobnih otočana u urbana središta na kopnu. U razdoblju od 1948. do 1958. godine Šoltu je napustilo oko 1000 stanovnika, poglavito mladih ljudi. Ostalo je tek nešto više od 2000 otočana (Cecić, Meštrović i Radman 1990: 43). Domaćinstvo se sastojalo od po nekoliko obitelji te su gotovo sve što im je trebalo proizvodili sami. Situacija se dodatno pogoršala kada se nakon višemjesečnog zbjega iz Splita, Italije i El Shatta stanovništvo vratilo na opustošen i porušen otok i potražilo spas u gradnji vapnenica i pečenju vapna. „Bili smo više gladni nego siti”, čest je opis tog iznimno teškog poratnog desetljeća koje je rezultiralo drastičnim iseljavanjem. Sličnu su sudbinu dijelili i drugi otoci te je upravo zaustavljanje depopulacije bio jedan od razloga tzv. obalne politike koju je provodilo veliko socijalističko poduzeće Jugoplastika u Splitu. Otvaralo je pogone na otocima i u Dalmatinskoj zagori. Osim na Šolti, otočni pogoni otvarani su u Starom Gradu na Hvaru i u Komiži na Visu. Iz kazivanja se uočava pokrivanje gubitaka pogona koji su nastajali uglavnom zbog visokih transportnih troškova. Šoltani su se na svoj način identificirali s pogonom, smatrali su ga svojim, a održavanje pogona s gubitcima pounutirili su kao svoje vrijednosti. Tvornice koje su ostvarivale dohodak pokrivale su one koje to nisu mogle, sve s ciljem da se zaposli što više ljudi. Upravi Jugoplastike stoga nisu bili omiljeni zahtjevi pojedinih otočanki i otočana za premještanje u pogone u Splitu, odnosno na kopnu. Znalo se, kako su kazivali moji sugovornici, da se time pretendira na stan u gradu koji se tada redovno mogao dobiti.⁴ Na taj su se korak Šoltani

⁴ U brošuri o Jugoplastici, izdanoj 1982. godine povodom 30 godina „rada i rasta”, nailazim na podatak da je do tada svakom osmom radniku osiguran stan. Gotovo 1400 radnika riješilo je stambeno pitanje (1982: 4).

najčešće odlučivali kada bi im najstarije dijete krenulo u srednju školu koje nije bilo na otoku, a brodske linije nisu bile česte i nije se moglo ujutro krenuti u Split i predvečer se vratiti na otok. Upravo je kod poslijeratnih generacija čiji su roditelji radili u tvornici zabilježena veća stopa pohađanja srednje škole, bilo da su dobili stan u Splitu bilo da su napredovali po pitanju obiteljskih prihoda. Zastupljenija su bila muška djeca jer, kako kaže jedan od kazivača, mame su teško puštale kćeri u grad, a svakako im je bio osiguran posao u Jugoplastici. Mnogo se tih srednjoškolaca nikad nije vratilo na otok. Za to je razdoblje općenito karakteristična povećana stopa pohađanja srednje škole, čemu je dijelom pridonio i pogon Jugoplastike.

U svibnju 1991. godine u dnevnim je novinama objavljen članak dramatičnog naslova: „Lutke iz Grohota spasile Šoltane!” kojim se izvještava kako je zahvaljujući poslu ugovorenom s talijanskim poduzećem „svih 150 radnika, usprkos nedavnim crnim prognozama, zadržalo svoja radna mjesta i sada rade plastične lutke.” Iz članka je vidljivo da u tom trenutku na Šolti nije bilo ni jednog radnika na čekanju (*Slobodna Dalmacija*, 15. svibnja 1991.). Ideja zajedništva, discipliniranog rada i brzog napretka otoka, ugled Jugoplastike u bivšoj Jugoslaviji, pa i u Europi, osjećaj pripadnosti kolektivu od gotovo 13 000 radnika od kojih je 10 000 bilo u samoj proizvodnji, broj prodajnih mjesta koji iz razgovora u razgovor samo raste, figure su sjećanja koje svjedoče o važnoj, a u današnjoj turistički konstruiranoj slici otoka mediteranskih mirisa i okusa gotovo nevidljivoj, tridesetogodišnjoj industrijskoj epizodi.

Sama proizvodnja plastičnih potrepština na otoku započela je i prije Jugoplastike, inicijativom jednog od iseljenih Šoltana iz Zagreba koji je nabavio opremu i pedesetih godina, u vrijeme kad nije bilo ni vode ni struje, potaknuo grupicu otočana na proizvodnju plastičnih čipki. Za proizvodnju su koristili agregat, a vodu su nosili sa seoskog bunara. Povezanost šoltanskih iseljenika sa svojim otokom i održavanje transnacionalnih društvenih veza tijesno su vezani upravo za ovaj aspekt otočnog života: donošenje inovativnih razvojnih ideja i potpomaganje infrastrukturnog razvoja. Ulaganjem u razvoj otočne infrastrukture izražavana je solidarnost i povezanost s otokom, svojevrsno otplaćivanje „duga” prema zajednici iz koje su potekli. Prva električna žarulja zasvijetlila je u Gornjem Selu 1. svibnja 1957. godine, u listopadu iste godine u Stomorskoj, a godinu kasnije i u ostalim mjestima osim Rogača (Radman i Žic, 2012: 75). Financijski su elektrifikaciju otoka s oko 30 % poduprli Šoltani na otoku, Šoltani u zemlji i inozemstvu te Općina Split (Radman i Žic, 2012: 76). Do 1958. godine telefonski promet uspostavljen je na relaciji kopno – Brač – Stomska – Grohote. Nedugo zatim stigao je do Maslinice i Nečujma. Riječ je o telefonskim linijama za javnu upotrebu ili u uredima, poduzećima te u pošti. Telefon u govornici zazvonio bi u središtu mjesta, a prolaznici ili stanovnici najbližih kuća preuzimali bi poziv i prenosili poruku mještaninu koji je bio tražen. Prije nepunih 20 godina telefonske linije počele su stizati u privatne domove i promijenile kvalitetu i dinamiku komunikacije, posebice starijim stanovnicima.

21. STOLJEĆE – POČETAK

Popis stanovništva 2001. godine ukazao je na značajne promjene koje su se na otoku odvale u desetljeću nakon Domovinskog rata. Osim značajnog smanjenja broja radno aktivnog stanovništva, promjene su vidljive i u strukturi otočnog gospodarstva. Početkom novog milenija najviše ih je bilo zaposleno u djelatnostima tercijarnog sektora vezanima za turizam, dok je udio zaposlenih u primarnim djelatnostima bio gotovo zanemariv (u Jugoplastici, sada privatiziranoj, do početka 21. stoljeća radilo je desetak radnica proizvođači brodske bokobrane). Propadanje otočne poljoprivrede i preorijentacija otočana na djelatnosti vezane za turizam pridonijeli su tercijarizaciji gospodarstva otoka (Đuran i Faričić, 2012).

Povratak zemlji ipak je zabilježen. Maslinike i vinograde najčešće obnavljaju upravo povratnici iz Splita, Zagreba ili inozemstva kojima bavljenje poljoprivredom ispunjava dane u mirovini i ne predstavlja borbu za preživljavanje koju su vodili Šoltani polovinom 20. stoljeća i konačno doslovce pronašli spas u Jugoplastici. Izreka „motike se boja čovik” česta je u razgovoru sa starijim Šoltanima, a uz nju sam znala čuti i svojevrsnu prijetnju mlađim naraštajima: „Ko neće učiti, može odmah u polje ić.” Dakle, rad u polju simbolizira za starije generacije siromaštvo i mukotrpan rad, nužnost; ne atribuiraju mu se razvojna komponenta, kao u strateškim dokumentima osmišljenima za otok izvana. Naravno, riječ je o stavovima temeljenim u drugačijim gospodarskim kontekstima. Zanimljivo je da je jedan od mlađih kazivača (rođ. 1965.) ovako formulirao prijetnju starijih mlađima: „Odbir je bija u stara vremena: motika ili škola, pa onda Jugoplastika ili škola”, zaključivši da poljoprivreda više nije muka. Današnji su problemi usitnjenost vlasništva zemlje, teškoće vezane za okrupnjavanje i nemogućnost proizvodnje većih količina.

Šoltanska suvremenost ipak je, dakle, obilježena pomakom fokusa s ruba prema unutrašnjosti, obnavljanjem starih kamenih kuća u selima i gradnjom bazena. Novi oblici usluga na otoku mjesto su prijepora i rasprava o vlastitoj budućnosti i otočnom okolišu. Jedan od izvora konflikata vezanih za razvoj turizma i udovoljavanje turistima bila je peticija stanovnika mjesta Rogač da na Šoltu ne vozi trajekt *Lastovo* ako će tijekom noći bučiti svojim agregatima. Dugo je trebalo da se *Lastovo* ustupi samo Šoltanima, a onda je početkom sezone 2013. ukinut njegov dolazak u večernjem i odlazak u ranojutarnjem terminu.⁵ Tražitelji tih promjena, nezadovoljni bukom trajekta tijekom noći, mahom su vlasnici apartmana u neposrednoj blizini luke. Na taj zahtjev, iako ne ishodivši promjenu u svoju korist, odgovorio je drugi dio zajednice, predstavljajući se kao otočani koji i zimi žive na Šolti. Pripadnik lokalnog glazbenog sastava Mjesni odbor napisao je o tome pjesmu. Tjednima je bila povod brojnim raspravama o (ne)imanju prava na otok i razvoj otoka:

⁵ Odlasci i dolasci trajekta *Lastovo* tragično su obustavljeni 11. listopada 2024. godine kad je u lošinjskoj luci izlazna rampa pala i usmrtila trojicu, a teško ozlijedila jednog pomorca.

Balada o M/T Lastovu

Šoltani dragi došli smo do otkrića,
Judi su radoznala i misaona bića
Svjedoci smo peticije da nešto ih muči,
Zašto to trajekt u TRAJEKTNOJ luci bući?
Zašto u kasne sate pali agregate,
Njima za inat nikako da shvate
Puno je pitanja šta dotične muče
Zašto je trajektna luka baš ispred njihove kuće???

Puno je pitanja al nisu oni krivi
Jer koliko ih s peticije uopće na Šolti živi!??

Vrime je da raspravimo oko jedne teze
Ko to u sanitarnoj ima dobre veze...
Na kraju opet Šolta nan pati
A želimo samo da Lastovo se vrati...
Jer ovi s peticije od teple su klime
Za vaši informaciju: Na ŠOLTI se ŽIVI i priko ZIME!!⁶

O povezanosti s kopnom i o tome kako se veze reflektiraju na život otoka Šolte, zanimljiv uvid dao mi je kazivač koji je bio uključen u upravljanje otokom i donošenje razvojnih odluka:

Ja osobno mislim da momenat izoliranosti u tom smislu nije od presudnoga značaja, ja san to tako doživljava. A pogotovo u današnje vrime, di su ti sredstva komuniciranja telefon, kompjuteri, mejlovi, itd. Znači, nije ti osnova doć na sastanak i kucat na vrata, bit prisutan. Osim toga, kad mi gledamo Šoltu, ona je posebna općina, ali ona je uvijek bila vezana za Split. Zdravstvo, katastar, izdavanje građevinskih dozvola. Sve naše institucije su splitske institucije. Brač je odvojen, znači on ima svoju administraciju i sad županijske urede, čak i prekršajni sud, mi to nemamo, za sve smo vezani na Split. Nama je u biti glavni problem bio do 1994. slaba povezanost. Znači, ti si imala svega dvije linije i to u dva neadekvatna sata. Ujutro u 5,30 iz Splita, popodne u 15,30 sa Šolte. Kad smo mi uspili uspostaviti veze svima koji žele život na Šolti, raditi u Splitu; živiti na Šolti, školovati se u Splitu; živiti u Splitu, raditi na Šolti. Tad smo mi riješili osnovni problem. I vidi se dan danas koliko je to sve teško održati. (kazivač, rođ. 1962.)

⁶ Peticiju i pjesmu preuzela sam na društvenoj mreži, na stranici jednog od autora pjesme, <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10201366282214421&set=a.3151517182252.2149389.1094808391&type=1&theater>.

Ekonomska zapuštenost, bivanje na periferiji i borba za preživljavanje izbijali su iz razgovora sa Šoltanima o bilo kojoj temi u prvom desetljeću 21. stoljeća. Stav prema životu na otoku ipak je izmijenjen u intervjuima u drugom desetljeću: trajektne su veze bolje, izgrađen je novi vrtić, uskoro će se i nadograđivati zbog rasta nataliteta, otvoren je moderni trgovački kompleks, uređena tržnica u glavnom mjestu, obnovljena trajektna luka, izgrađena važna zaobilaznica od trajektne luke prema unutrašnjosti, šoltansko ulje i vino sustavno su poticani i brendirani i slično. Nedostaje, ipak, povjerenje u pravednost korištenja otočnim resursima i transparentno upravljanje. Kao i u cijeloj Hrvatskoj, korupcija i nedostatak profesionalnih političara koji rade neovisno o obiteljskim i prijateljskim mrežama i klanovima, boljka je i šoltanske društvene stvarnosti.

Zašto promišljati otočni rub

Bilježiti ljudske prakse koje se odvijaju na rubovima otoka i pratiti manje geomorfološke i sve značajnije klimatske promjene koje se paralelno odvijaju, mnogo je više od nesološke metodološke vježbe. Otočni je rub prostor demonstriranja svega što se događa unutar samog otoka i šire od njega, on uvezuje globalno i lokalno. Važno je ipak naglasiti da s digitalizacijom našeg iskustva geografski rubovi bivaju izmješteni u „neprostore“ koji premošćuju sama mjesta omogućavajući radne i privatne odnose i kontakte koji stvaraju brojne nove razine postojanja i ljudskog iskustva.

Iskustvo prelazaka otočnog ruba za Šoltane se, kao i za brojne druge otočane diljem drugih mora i oceana, mijenjalo ovisno, prije svega, o regionalnim i nacionalnim politikama infrastrukturnog razvoja te promjenama u načinima privređivanja otočana. S obzirom na specifičnu šoltansku povijest, označenu ekonomskom i upravnom podređenošću, slabom razvijenošću te malim brojem stanovnika, ključ oblikovanja šoltanskih otočnosti (heterogenih iskustava pojedinih stanovnika i skupina) postaje gospodarstvo, odnosno život određen prije svega nastojanjima za ispunjenje osnovnih egzistencijalnih potreba i na razini pojedinih obitelji i na razini otoka kao cjeline.

Odnos čovjeka i prirode izdvajam kao ključni odnos koji oblikuje život na otoku. Razlog tolikoj okrenutosti čovjeka prirodi proizlazi iz same činjenice okruženosti otoka morem koja uz ostalo omeđuje i ograničava otočne resurse. Ta je činjenica u kontekstu političkih, gospodarskih i tehnoloških povijesnih mijena na različite načine određivala život na otoku. U prvoj polovini stoljeća odnos prema prirodi bio je obilježen ovisnošću o prirodnim pojavama. Domaćinstva su u tom razdoblju bila primorana na visoki stupanj samodostatnosti koji je uz nepovoljni upravni položaj i lošu povezanost s kopnom određivao tadašnju ekonomsku strukturu. Tijekom druge polovine 20. stoljeća insulariziranost je na neki način ublažena industrijalizacijom otoka. Početkom 21. stoljeća dolazi do obrata: priroda i cjelina otoka pretvara se u osnovni razvojni resurs oslanjanjem gospodarstva gotovo isključivo na turizam.

Uzevši u obzir da otočni prostori oblikuju poseban kontekst životnog iskustva, mjesto gustog oblikovanja i perpetuiranja otočnih specifičnosti obala je otoka. Iako se uobičajeno prelazak ruba otoka ugodno ostvaruje, često i u pravom trenutku (uz Šoltu, posljednjih tridesetak godina ima i mnogo drugih primjera), postoje trenutci kad zbog doba dana ili godine rub postaje nesavladiv, a sve što nam treba s onu je stranu morske mase koja je obrubila otok. Ne mislim pritom samo na rodilište, hitni prijem splitske bolnice ili neku drugu hitnu uslugu, već i na manje egzistencijalno važne, ali u određenim trenucima prijelomne situacije, primjerice dom umirućeg roditelja, proslava srednjoškolskog kolege, premijera u kazalištu, ljekarna itd. U tim je životno i intimno kriznim trenucima, kad nam kopno nije dostupno zbog loše povezanosti, nedostatka novca ili pak poodmaklih godina, rub se utiskuje u frustraciju koja ostaje u tijelu i stvara osjećaj posebnosti koji samo otočani potpuno razumiju jer ponekad nemaju izbor osnovne mobilnosti kakva je stanovnicima gradova i sela na kopnu uglavnom omogućena, često i samorazumljiva. Ti krizni trenutci postaju vidljiviji i jasniji upravo na otočnom rubu. Na njemu se oblikuje filozofski aspekt života okruženog morem, a možda i objašnjenje postojanja brojnih otočnih pisaca i kreativaca.

Rub ilustrira i odnos prema resursima otočnog prostora. Ironija je da je osnovni resurs života naših otočana upravo taj pojas udara morskog plavetnila o stijene istočnojadranskog krša. Tupi udarci moćnog Jadranskog mora u beton koji su po rubovima nalili „neupućeni“ individualci, koji neopismenjeni za ideju javnog (pomorskog) dobra ne mare za zakone o tom dobru, čuju se sve više i sve su glasniji. Njihov odjek budi svijest da se u budućnosti moraju čuti zvonkiji zvuci, harmonizirajući kvantitetu i kvalitetu prelazaka ruba koji će prevladati sezonsku neujednačenost i osigurati brigu o prostoru obale razapetom između triju upravnih nadležnosti (otočni JLS, županija i država). Nade ima jer ova problematika iz kritičkih novinskih članaka uvaženih intelektualaca polako ulazi i u narative upravitelja lokalnih otočnih samouprava ili barem (mahom) direktorica njihovih turističkih zajednica. Koncept *odrasta* i planiranje prostorne „nosivosti“ kao vrijednosti recentnih alternativnih društveno-ekonomskih modela dio su narativa ponajviše civilnog sektora otočnih zajednica, ali su još uvijek daleko od primjene.

Uvid u stvarni utjecaj odvojenosti od kopna dohvatljiv je, smatram, etnografskim uvidima na mikrorazini, odnosno interpretacijom životnih priča o svakodnevicu i iskustvima života okruženog morem. Takvim se pristupom može doći do stvarnih karakteristika otočnosti i utvrditi u čemu je zapravo *differentia specifica* života na otoku. Tehnološke, ekonomske, društveno-političke i kulturne mijene koje su odredile iskustva, percepcije i nastojanja stanovnika Šolte od početka 20. stoljeća do danas pokazuju da insulariziranost ne znači nužno izoliranost, a da odvojenost ne znači nužno i razdvojenost. Pokazuju i da je rub to vidljiviji što je otočna zajednica uključena u „kopnene“ i arhipelaške sustave.

LITERATURA

- Baldacchino, G., 2004, „The Coming of Age of Island Studies”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 95(3), 272–283.
- Baldacchino, G., 2006, „Islands, Island Studies, Island Studies Journal”, *Island Studies Journal*, 1(1), 3–18.
- Baldacchino, G., 2007, *A World of Islands. An Island Studies Reader*, 1–29, Charlottetown, Luqa: Institute of Island Studies, University of Prince Edward Islands; Agenda Academic, Malta.
- Baldacchino, G., 2008, „Studying Islands: On whose Terms? Some Epistemological and Methodological Challenges to the Pursuit of Island Studies”, *Island Studies Journal* 3(1), 37–56.
- Cecić, B., Meštrović, R. i Radman, M., 1990, „Šolta nakon Drugog svjetskog. Društveno-politički i privredni život Šolte 1945-1986”, u Mihovilović, M. et al., ured., *Otok Šolta. Monografija*, 42–46. Zagreb: Vlastita naklada.
- Conkling, P., 2007, „On Islanders and Islandness”, *Geographical Review*, 97(2), 191–201.
- Depraetere, C., 1990, „Le phénomène insulaire à l'échelle du globe: tailles, hiérarchies et formes des îles océanes”, *L'Espace Géographique* 2, 126–134.
- Depraetere, C., 1992, „Nissolog. Base de données insulaires”. Neobjavljeni rukopis.
- Depraetere, C., 2008a, „The Challenge of Nissology: A Global Outlook on the World Archipelago. Part I: Setting the World Archipelago”, *Island Studies Journal* 3(1), 3–16.
- Depraetere, C., 2008b, „The Challenge of Nissology: A Global Outlook on the World Archipelago. Part II: The Global and Scientific Vocation of Nissology”, *Island Studies Journal* 3(1), 17–36.
- Đuran, S. i Faričić, J., 2012, „Suvremena društveno-geografska preobrazba otoka Šolte”, u Radman, Z., ured., *Otok Šolta*, 143–165, Grohote: Općina Šolta.
- Faričić, J. i Čuka, A., 2020, „The Croatian Islands: An Introduction”, u Starc, N., ured., *The Notion of Near Islands*, 55–88, Lanham MD: Rowman & Littlefield International.
- Fletcher, L., 2010, „...some distance to go”. A critical Survey of Island Studies”, *New Literatures Review* 47–48, 17–34.
- Fletcher, L., 2011, „Reading the Postcolonial Island in Amitav Ghosh's 'The Hungry Tide'”, *Island Studies Journal* 6(1), 3–16.
- Greverus, I.-M., 1997, „Island as Borderland. Experiences and Thoughts on Rügen and Usedom”, *Anthropological Journal on European Cultures* 6/1, 7–27.
- Hay, P., 2006, „A Phenomenology of Islands”, *Islands Studies Journal* 1(1), 19–42.
- McCall, G., 1994, „Nissology: A Proposal for Consideration”, *Journal of The Pacific Society* 17 (2-3), 98–106.
- McCall, G., 1996, „Clearing confusion in a Disembedded World: the Case for Nissology”, 74–85, (82) mccall-1996-nissology.pdf | Grant McCall - Academia.edu.
- Mihovilović, Miro A. et al. *Otok Šolta*. Zagreb: vlastita naklada, 1990.
- Moles, A. A., 1982, „Nissologie ou science des îles”, *L'Espace Géographique* 4, 281–289.
- Péron, F., 2004, „The Contemporary Lure of the Islands”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 95/3, 326–339.
- Petak, A., 2001, „Tema četverbroja 'Kako živi narod na hrvatskim otocima?'”, *Sociologija sela* 1/4 (151/154), 5–14.
- Piškor, M., 2011, „Otok zatočen glazbom. Dekonstruiranje pootočavanja otočkoga rocka”, *Narodna umjetnost* 48(1), 183–205.
- Podgorelec, S. i Klempić Bogadi, S., 2013, *Gradovi potopili škoje. Promjene u malim otočnim zajednicama*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Prica, I., 2009, „Uvod. 'Hrvatski otočni proizvod'”, u Prica, I. i Jelavić, Ž., ured., *Destinacije čežnje, lokacije samoće*, 5–23, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo.

Radman, Z. i Žic, M., 2012, „Šolta nakon Drugog svjetskog rata”, u Radman, Z., ured., *Otok Šolta*, 74–88, Grohote: Općina Šolta.

Ronström, O., 2012, „Finding their place: islands as locus and focus”, *Cultural Geographies* 20(2), 153–165.

Royle, S. A., 2020, „On Near Islands”, u Starc, N., ured., *The Notion of Near Islands*, 515–528, Lanham MD: Rowman & Littlefield International.

Starc, N., 1994, „Uz temu – Hrvatski otoci”, *Društvena istraživanja*, 3 (4-5 (12-13)), 365–368.

Starc, N., 2020, „Introduction”, u Starc, N., ured., *The Notion of Near Islands*, 1–14, Lanham MD: Rowman & Littlefield International.

Stratford, E., 2013, „The Idea of the Archipelago: Contemplating Island Relations. Guest

Editorial Introduction”, *Island Studies Journal*, 8(1), 3–8.

Šitin, T., 2012, „Značajke društvene i političke povijesti Šolte u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.)”, u Radman, Z., ured., *Otok Šolta*, 59–61, Grohote: Općina Šolta.

Tomić, T., 2005/2006, „Život je (i) na škoju i radost i tuga”, *Baščina* 12/13, 93–102.

Turner, S., 2020, „Near Islands of Europe”, u Starc, N., ured., *The Notion of Near Islands*, 29–54, Lanham MD: Rowman & Littlefield International.

Vannini, P., 2011, „Constellations of ferry (im)mobility: islandness as the performance and politics of insulation and isolation”, *Cultural Geographies* 18/2, 2011: 249–271.

Vannini, P. i Taggart, J., 2013, Doing islandness: a non-representational approach to an island's sense of place, *Cultural Geographies* 20(2), 225–242.